

**BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA O‘QUVCHILARNING SO‘Z BOYLIGINI OSHIRISH
MUAMMOLARI VA ULARNING METODIK YECHIMLARI**

**Parpiyev Odil Olimovich, Qo‘qon universiteti
Filologiya kafedrası dotsent v.b.**

odilparpiyev71@gmail.com, tel.: +998996193971

ORCID: 0000-0002-7398-7155

**Isroilova Bibioysha Ikromjon qizi,
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3-bosqich talabasi**

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21159461>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirish bilan bog‘liq muammolar, ularning kelib chiqish sabablari va metodik yechimlari tahlil qilinadi. Unda o‘quvchilarning lug‘at boyligi yetarli emasligi, sinonim va antonimlardan faol foydalana olmasligi, fikrni keng va izchil ifodalashdagi qiyinchiliklari, o‘qish odatining sustligi hamda ijodiy nutqiy faoliyatning yetarli tashkil etilmasligi asosiy muammolar sifatida yoritiladi. Maqolada lug‘at daftarini yuritish, badiiy matnlar bilan ishlash, sinonimik qatorlar tuzish, o‘yinli topshiriqlar, rasm asosida hikoya tuzish, multimedia vositalari, oila va maktab hamkorligi asosida so‘z boyligini oshirishning samarali yo‘llari ko‘rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari boshlang‘ich sinf ona tili darslarida an‘anaviy va innovatsion metodlarni uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning nutqiy faolligi, ijodiy fikrlashi va muloqot madaniyatini rivojlantirishga xizmat qilishini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, ona tili, so‘z boyligi, lug‘at boyligi, nutqiy kompetensiya, sinonim, antonim, lug‘at daftar, ijodiy topshiriq, interaktiv metod, o‘qish madaniyati.

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются проблемы, связанные с обогащением словарного запаса учащихся в начальном образовании, причины их возникновения и методические пути их решения. В качестве основных проблем рассматриваются недостаточный словарный запас учащихся, неумение активно использовать синонимы и антонимы, трудности в широком и последовательном выражении мысли, слабая сформированность читательских привычек, а также недостаточная организация творческой речевой деятельности. В статье показаны эффективные способы расширения словарного запаса учащихся посредством ведения словарной тетради, работы с художественными текстами, составления синонимических рядов, игровых заданий, создания рассказов по рисункам, использования мультимедийных средств, а также сотрудничества семьи и школы. Результаты исследования обосновывают, что сочетание традиционных и инновационных методов на уроках родного языка в начальных классах способствует развитию речевой активности, творческого мышления и культуры общения учащихся.

Ключевые слова: начальное образование, родной язык, словарный запас, лексический запас, речевая компетенция, синоним, антоним, словарная тетрадь, творческое задание, интерактивный метод, культура чтения.

ABSTRACT

This article analyzes the problems related to enriching pupils' vocabulary in primary education, the causes of these problems, and methodological ways to address them. The study

highlights insufficient vocabulary, inability to actively use synonyms and antonyms, difficulties in expressing ideas broadly and coherently, weak reading habits, and the insufficient organization of creative speech activities as the main challenges. The article presents effective ways to expand pupils’ vocabulary through keeping a vocabulary notebook, working with literary texts, forming synonymic series, using game-based tasks, creating stories based on pictures, applying multimedia tools, and strengthening cooperation between family and school. The research findings substantiate that the integration of traditional and innovative methods in primary mother tongue lessons contributes to the development of pupils’ speech activity, creative thinking, and communication culture.

Keywords: primary education, mother tongue, vocabulary, lexical stock, speech competence, synonym, antonym, vocabulary notebook, creative task, interactive method, reading culture.

KIRISH

Boshlang’ich ta’lim o’quvchi shaxsining nutqiy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda bola o’qish, yozish, fikr bildirish, savol berish, suhbatdoshni tinglash va o’z munosabatini ifodalash kabi asosiy kommunikativ ko’nikmalarni egallaydi. Ona tili darslarida so’z boyligini oshirish esa bu jarayonning markaziy yo’nalishlaridan biridir. Chunki o’quvchining lug’at boyligi qanchalik keng bo’lsa, uning fikrlashi, matnni tushunishi, yozma va og’zaki nutqi ham shunchalik izchil va mazmunli bo’ladi.

So’z boyligi faqat ko’p so’z bilish bilan cheklanmaydi. U o’quvchining so’z ma’nosini anglash, so’zlarni nutqiy vaziyatga mos tanlash, sinonim va antonimlardan foydalanish, ibora va maqollar mazmunini tushunish, yangi so’zlarni faol nutqqa olib kirish qobiliyatini ham o’z ichiga oladi. [3. 126] Shu bois lug’at ustida ishlash ona tili ta’limining yordamchi qismi emas, balki o’quvchining nutqiy kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiluvchi asosiy metodik yo’nalishdir.

Amaliy kuzatishlar shuni ko’rsatadiki, boshlang’ich sinf o’quvchilari ko’pincha fikrini ifodalashda bir xil so’zlarni takrorlaydi, sinonimik variantlardan kam foydalanadi, matn tuzishda so’z tanlashda qiynaladi, o’qigan matnidagi yangi so’zlarni faol nutqqa ko’chira olmaydi. Bunday holatlar o’quvchilarning yozma ishlari sifatiga, og’zaki javoblarining to’liqligiga va muloqotdagi faolligiga salbiy ta’sir ko’rsatadi.

Maqolaning maqsadi boshlang’ich ta’limda o’quvchilarning so’z boyligini oshirishda uchraydigan muammolarni aniqlash, ularning sabablarini tahlil qilish hamda ona tili darslarida qo’llash mumkin bo’lgan metodik yechimlarni asoslashdan iborat. Mazkur maqsaddan kelib chiqib, maqolada lug’at ustida ishlashning didaktik imkoniyatlari, interaktiv metodlar, ijodiy topshiriqlar, badiiy matnlar va ota-onalar bilan hamkorlik masalalari yoritiladi.

O’QUVCHILAR SO’Z BOYLIGINI OSHIRISHDAGI ASOSIY MUAMMOLAR

1. Lug’at boyligining cheklanganligi.

Boshlang’ich sinf o’quvchilari ko’pincha kundalik nutqda ishlatiladigan sodda so’zlar doirasida fikr bildiradi. Masalan, “yaxshi”, “katta”, “chiroyli”, “tez”, “sekin” kabi so’zlar ko’p takrorlanadi, ularning ma’nodosh variantlari esa nutqda kam qo’llanadi. Natijada o’quvchining og’zaki va yozma nutqi bir xil ohangda, mazmunan tor va ifoda jihatidan sodda bo’lib qoladi.

2. Sinonim va antonimlardan foydalanishdagi qiyinchiliklar.

O’quvchilar ayrim sinonim va antonimlarni tanisa-da, ularni nutqda faol ishlata olmaydi. Masalan, “go’zal” so’ziga “chiroyli” sinonimini topa oladi, biroq “latofatli”, “ko’rkam”, “nafis” kabi so’zlarni qo’llashda qiynaladi. Bu esa so’zlarning ma’no nozikliklarini anglash va nutqiy vaziyatga mos tanlash ko’nikmasi yetarli shakllanmaganini ko’rsatadi.

3. Fikrni keng va izchil ifodalashdagi sustlik.

Lug’at boyligi kam bo’lgan o’quvchi hikoya, bayon yoki og’zaki javobda fikrini kengaytirishga qiynaladi. U gaplarni qisqa tuzadi, bir fikrdan ikkinchisiga o’tishda mantiqiy bog’lanishni saqlay olmaydi. Bunday holatda yozma ishda mazmuniy izchillik pasayadi, og’zaki nutqda esa fikr to’liq yetkazilmaydi.

4. O’qish odatining sustligi.

So’z boyligining kengayishi ko’p jihatdan muntazam o’qish bilan bog’liq. Ertak, hikoya, she’r va bolalar adabiyoti namunalarini kam o’qigan o’quvchining yangi so’zlarni o’zlashtirish imkoniyati ham cheklanadi. Badiiy matnlar bilan yetarlicha ishlamaslik o’quvchining tasavvuri, so’z tanlash qobiliyati va ijodiy fikrlashiga salbiy ta’sir qiladi.

5. Lug’at ustida ishlashning tizimli tashkil etilmasligi.

Ba’zan dars jarayonida yangi so’zlar izohlanadi, biroq ular keyingi mashqlarda qayta qo’llanmaydi. Natijada o’quvchi so’z ma’nosini vaqtincha tushunsa ham, uni faol lug’atiga kiritmaydi. So’z boyligini oshirish uchun yangi so’zlarni faqat tushuntirish emas, balki ularni gap, matn, suhbat, o’yin va ijodiy topshiriqlarda muntazam qo’llash talab etiladi.

MUAMMOLARNING SABAB OMILLARI

Boshlang’ich sinf o’quvchilarida so’z boyligining yetarli darajada rivojlanmasligi bir nechta omillar bilan bog’liq. Avvalo, dars jarayonida lug’at ustida ishlash ko’pincha epizodik xarakterga ega bo’lib qoladi. Yangi so’zlar izohlanadi, lekin ularni faol nutqqa olib kirish uchun yetarli mashqlar tashkil etilmaydi.[1. 223] Ikkinchidan, o’quvchilarning mustaqil o’qish odati sust bo’lsa, ular badiiy va ilmiy-ommabop matnlar orqali yangi so’zlarni kam o’zlashtiradi. Uchinchidan, oilada bola bilan suhbatlashish, kitob o’qish, matn mazmunini muhokama qilish kabi faoliyatlarning yetarli bo’lmasligi ham lug’at boyligi rivojiga ta’sir qiladi. To’rtinchidan, zamonaviy multimedia va interaktiv vositalardan maqsadli foydalanilmasa, darsdagi lug’aviy ishlar o’quvchi uchun zerikarli va passiv jarayonga aylanib qolishi mumkin.

SO’Z BOYLIGINI OSHIRISHNING METODIK YECHIMLARI

1. Lug’at daftarini tizimli yuritish.

Har bir o’quvchida maxsus lug’at daftari bo’lishi maqsadga muvofiq. Unda yangi so’z, uning ma’nosi, sinonimi, antonimi va shu so’z ishtirokida tuzilgan gap yozib boriladi. Muhimi, lug’at daftari faqat yozib qo’yiladigan daftar emas, balki dars jarayonida doimiy ishlatiladigan faol vosita bo’lishi kerak.

2. Sinonimik va antonimik qatorlar bilan ishlash.

O’quvchilarga bir so’z atrofida ma’nodosh va zid ma’noli so’zlar topdirish ularning so’z ma’nolarini farqlash qobiliyatini rivojlantiradi. Masalan, “jasur” so’ziga “botir”, “mard”, “qo’rqmas” kabi sinonimlar, “qo’rqoq” antonimi topiladi. Keyin o’quvchilar bu so’zlarni alohida gaplarda yoki kichik matnda qo’llaydi.

3. Badiiy matn va folklor asosida lug’at boyligini oshirish.

Ertak, hikoya, she’r, maqol va topishmoqlar boshlang’ich sinf o’quvchilarining so’z boyligini oshirishda samarali manba hisoblanadi. Badiiy matn bilan ishlashda notanish so’zlarni izohlash, ularni rasm bilan bog’lash, gapda qo’llash, matn mazmuniga mos sinonim topish kabi topshiriqlar berilishi kerak.

4. O‘yinli metodlardan foydalanish.

“Sinonimlar zanjiri”, “So‘z top”, “Kim ko‘p so‘z biladi?”, “Ortiqcha so‘zni top”, “So‘zdan gapga, gapdan matnga” kabi o‘yinlar o‘quvchilarning darsga qiziqishini oshiradi. O‘yin jarayonida o‘quvchilar yangi so‘zlarni tabiiy muloqot sharoitida qo‘llashga o‘rganadi.

5. Ijodiy topshiriqlarni qo‘llash.

Rasm asosida hikoya tuzish, ertakni davom ettirish, berilgan so‘zlar asosida kichik matn yaratish, qahramonga tavsif berish kabi topshiriqlar o‘quvchilarda ijodiy fikrlashni va faol lug‘atdan foydalanish ko‘nikmasini rivojlantiradi. [2. 5]

6. Oila va maktab hamkorligini kuchaytirish.

Ota-onalar bolaga muntazam kitob o‘qib berishi, o‘qilgan matn yuzasidan savollar berishi, yangi so‘zlarni kundalik suhbatda ishlatishga undashi lozim. Maktabda boshlangan lug‘aviy ish oilada davom ettirilsa, o‘quvchining so‘z boyligi tezroq rivojlanadi.

METODIK TOPSHIRIQLAR TIZIMI

Quyidagi jadvalda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining so‘z boyligini oshirishga xizmat qiluvchi muammolar, metodik yechimlar va kutiladigan natijalar umumlashtirildi.

Muammo	Sabab	Metodik yechim	Kutiladigan natija
Bir xil so‘zlarni takrorlash	Sinonimlar kam qo‘llanadi	“Sinonimlar zanjiri” o‘yini	Nutq boyiydi, so‘z tanlash aniqlashadi
Fikrni keng ifodalay olmaslik	Tayanch so‘z va reja yetishmaydi	Rasm asosida hikoya tuzish	Izchil va mazmunli matn yaratish rivojlanadi
Yangi so‘zlarni unutish	So‘zlar faol nutqda qo‘llanmaydi	Lug‘at daftari va gap tuzish mashqi	Yangi so‘zlar faol lug‘atga kiradi
O‘qish odatining sustligi	Badiiy matnlar kam o‘qiladi	Haftalik “Kitobdan yangi so‘z” topshirig‘i	O‘qishga qiziqish va lug‘at boyligi ortadi
Muloqotdagi passivlik	So‘z tanlashda ishonchsizlik	Juftlikda suhbat va rolli o‘yin	Og‘zaki nutq va kommunikativ faollik kuchayadi

AMALIY DARS FRAGMENTI

Mavzu: Sinonim so‘zlar yordamida nutqni boyitish. Maqsad: o‘quvchilarda bir xil so‘zlarni takrorlamasdan, ma’nodosh so‘zlardan foydalanish ko‘nikmasini shakllantirish.

Bosqich	O‘qituvchi faoliyati	O‘quvchi faoliyati	Natija
Motivatsiya	“Chiroyli” so‘zi ishtirokida gap aytadi va takrorini ko‘rsatadi	So‘z takrorini aniqlaydi	Muammo anglanadi
Yangi bilim	“Chiroyli, go‘zal, ko‘rkam, nafis” so‘zlarini izohlaydi	So‘zlarning ma’no farqini taqqoslaydi	Sinonimlar tushuniladi
Amaliy mashq	Rasm asosida sinonimlardan foydalanib gap tuzdiradi	Gap va kichik matn tuzadi	Faol lug‘at kengayadi

Mustahkamlash	“Ortiqcha soʻzni top” oʻyinini tashkil etadi	Guruhda javoblarni muhokama qiladi	Hamkorlik va tahlil koʻnikmasi rivojlanadi
Refleksiya	“Bugun qaysi yangi soʻzni oʻrganding?” savolini beradi	Yangi soʻzni gapda qoʻllaydi	Oʻzlashtirish mustahkamlanadi

XULOSA

Boshlangʻich ta’limda oʻquvchilarning soʻz boyligini oshirish ona tili darslarining eng muhim metodik vazifalaridan biridir. Soʻz boyligi keng boʻlgan oʻquvchi fikrini aniq, izchil, mazmunli va ta’sirchan ifodalay oladi. Lugʻat boyligining cheklanganligi esa oʻquvchining yozma ishlarida takror, mazmuniy torlik, fikr izchilligining buzilishi va muloqotdagi passivlikka sabab boʻladi.

Maqolada tahlil qilinganidek, bu muammoni bartaraf etish uchun lugʻat ustida ishlashni tizimli tashkil etish zarur. Lugʻat daftarini yuritish, sinonim va antonimlar bilan ishlash, badiiy matn va folklordan foydalanish, oʻyinli metodlar, ijodiy topshiriqlar, multimedia vositalari hamda oila-maktab hamkorligi oʻquvchilarning lugʻat boyligini oshirishda samarali metodik vositalar hisoblanadi.

Shu asosda quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin: birinchidan, har bir ona tili darsida yangi soʻzlar bilan maqsadli ishlash yoʻlga qoʻyilishi lozim; ikkinchidan, yangi soʻzlar faqat izohlanmasdan, gap va matnlarda faol qoʻllanishi kerak; uchinchidan, oʻquvchilarda mustaqil oʻqish odatini shakllantirish zarur; toʻrtinchidan, oʻyinli va ijodiy topshiriqlar orqali lugʻat ustida ishlash qiziqarli tashkil etilishi kerak; beshinchidan, ota-onalar bilan hamkorlikda bolalarning uy sharoitida ham soʻz boyligini rivojlantirishga e’tibor qaratish maqsadga muvofiqdir.

Umuman olganda, boshlangʻich ta’limda soʻz boyligini oshirish boʻyicha olib boriladigan izchil metodik ishlar oʻquvchilarning nutqiy kompetensiyasi, tafakkuri, ijodkorligi va muloqot madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Boshlangʻich ta’limning dolzarb masalalari: muammo, yechimlar va rivojlanish istiqbollari. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Fargʻona, 2024-yil 26-aprel.
2. Mambetova, L. M. Q. Ona tili darslarida oʻquvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari. 2024. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10802295>
3. Qosimova, K., Matchonov, S., Gʻulomova, X., Yoʻldosheva, Sh., & Sariyev, Sh. Ona tili oʻqitish metodikasi. Toshkent: Noshir nashriyoti, 2009.
4. UNESCO. Education report on literacy development. Paris: UNESCO Global Education Monitoring Report. 2024.
5. Yangi Oʻzbekiston taraqqiyoti davrida pedagogika, maktabgacha va boshlangʻich ta’limning rivojlanish tendensiyalari: muammo va yechimlar. Respublika ilmiy-nazariy anjuman materiallari, Urganch, 2024.
6. Xudoyberdiyeva, D., Mambetova, L. Boshlangʻich sinf ona tili darslarida oʻquvchilarning yozma nutqini rivojlantirish usullari. Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali, 2024-yil, 4(4), 7-9.

7. Ziyonet.uz. Boshlang'ich ta'limga oid metodik materiallar. O'zbekiston ta'lim portali.
8. Gaynazarova, G. A., Matnazarova, K. O., & Parpiyev, O. O. (2023). Factors and methods of preparing students for professional activities in the conditions of individual training. *Academia Repository*, 4(12), 131-135.
9. Olimovich, P. O. (2023). RIVOJLANISH VOSITASI SIFATIDA TRIZ TEXNOLOGIYASINING XUSUSIYATLARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 24(1), 17-20.
10. Mushtariy, O. (2023). Odiljon P. Boshlang 'ich ta'lim tizimiga zamonaviy yondashuvlar. *qo 'qon universiteti xabarnomasi*, 640-644.
11. G'ulomjon filolog: NO, P. The Harmony Of Characters' Speech And Psychological Portrayal In Nabijon Boqi's "A Tale Of One Love".
12. G'ulomjon filolog: Khodjaev, S., & Abdupattaev, G. (2022). The Problem of Era and Hero in the Work of Murad Muhammad Dost. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(12), 77-81.